

ИМПРОВИЗАЦИЈА У РАТУ

Динамика живота присиљава људе да прибегавају импровизацији у свима доменима своје делатности па и у рату. Ако погледамо у историју ратова наићи ћемо на безброј примера коришћења импровизације како у погледу материјала и средстава ратне технике, тако и у организацијским и тактичко-оперативним поступцима.

Примена импровизације доступна је и нападачу и браниоцу, али је искуство показало да је њу далеко више користио бранилац, јер је иницијатива на страни нападача и он одлучује када ће, како и којим средствима напасти. При избору времена, начина и средстава за извршење напада нападач тежи изненађењу, те бранилац често неће моћи потпуно да сагледа намере нападача, а самим тим и да благовремено припреми целисходна противсредства и поступке, те ће често морати да прибегава импровизацији. Често се дешава да једна од зараћених страна, услед погрешних поставки у доктрини, већ у првим сукобима увиди своју заблуду и буде присиљена на импровизацију у најширим размерама све док се не створе одговарајућа противсредства. Такав је био случај, на пример, са Француском 1914, која је, спремајући се за маневарски рат, сматрала да ће све борбене задатке моћи успешно решавати пољским топом 75 мм, те да јој зато није потребна тешка артиљерија. Међутим, догађаји су показали да је то била заблуда и да је неопходно изградити моћну тешку артиљерију. А пошто је за остварење овога програма било потребно доста времена, морала се на бојном пољу дуго користити импровизирана тешка артиљерија (тврђавска и обалска — у већини застарелих модела.¹⁾ Слично томе 1939 Француска је покушала да један од својих озбиљних пропуста отклони импровизацијом. Наиме, она је ушла у рат са недовољним бројем лт топова (који су усто били и малог калибра) тако да није могла са њима организовати успешну ПТО, већ је за ту сврху за време битке на Соми и у Шампањи 1940 користила пољске топове 75 мм.²⁾ Иако су ова оруђа дала добре резултате, то ипак није могло спасти Француску, јер су њене остале грешке биле тако бројне да се нису могле отклонити импровизацијом, те је она морала доживети пораз.

Међутим, Британци треба да захвале умногоне импровизацији што су 1940 успели измаћи немачком маљу код Денкерка, јер „... Бри-

¹⁾ Ер, *Артиљерија некад, сад и убудуће*, ВИЗ „Војно дело“, 1953, стр. 52.

²⁾ Шасен, *Историја Другог светског рата*, ВИЗ „Војно дело“, 1955, стр. 56.

танске експедиционе снаге од 255.000 људи нашле су се у цепу уз обалу Северног Мора. Ту је британска морнарица, потпомогнута флотом која је била импровизирана од излетничких и празничких бродских средстава и чамаца прихватила британске експедиционе снаге⁽³⁾ а ове су у то време претстављале једино увежбано људство В. Британије. Британске снаге које су овом приликом изгубиле наоружање и опрему, али сачувале људе, биле су ускоро поново наоружане и опремљене и тако уз помоћ импровизације избегле уништење.

Али не само у почетку, већ и у току рата обе зараћене стране трудиће се да постигну изненађење стварањем борбених средстава која њихов противник нема. И у том случају супротна страна биће принуђена да се користи импровизацијом ради парирања нових средстава. Када су Савезници у Првом светском рату употребили тенкове, Немци нису имали никакво одговарајуће противсредство, тако да су за ПТО почели користити пољски топ 77 мм који је већ у првим сукобима са тенковима (код Камбреа 1917) показао видне резултате. Но, из овога не треба извући закључак да се једном успела импровизација може користити током целог рата. Напротив, искуство је показало да је она давала резултате само ако је била коришћена привремено, док није створено одговарајуће противсредство или потребно време за остварење одговарајуће реакције. У овом погледу поучан је пример Шпанске републиканске армије (1936—1939), која је показала много храбрости и много пута тукла фашистичку професионалну армију, али њени милиционари „су могли ометати поход генерала, могли су наносити ране туђим инвазионом армијама, али нису могли одлучити рат. Милиционари су остали дефанзивна снага. Офанзивне успехе могла је постићи тек јединствено организована народна армија“⁽⁴⁾ Дакле, Шпанска армија је остала на нивоу импровизоване армије (свакако не само својом кривицом), што је умногоме допринело да подлегне противнику, мада је то био само један од узрока њеног пораза.

Супротан пример пружа наш НОР који су наши народи отпочели користећи импровизацију у највећем обиму, па су ипак изашли из рата као победници. Ко би могао оспорити да су наше прве јединице биле типично импровизоване у односу на армије својих противника? Неоспорно је да је успех постигнут (пored осталог) и зато што се наша Армија није зауставила на импровизацији, већ је непрестано прерасла из нижих организационских и техничких облика у више, који су јој омогућили да изводи и офанзивна оперативно-стратeгиска дејства. Није мање поучан и пример Октобарске револуције, у којој је растурена царска регуларна армија и створена нова импровизирана армија. Међутим, на импровизацији се није зауставило већ се одмах кренуло ка стварању Црвене армије.

Ови примери речито говоре да се разне врсте импровизације могу користити и у веома широким размерама, али да успеха може бити само ако се стално не остане на њима већ се обезбеди њихово

³⁾ О. Бредли, *Успомене једног војника*, ВИЗ „Војно дело“, 1954, стр. 668.

⁴⁾ О. В. Мериц, *Шпанија*, „Просвета“, 1946, стр. 279.

прерастање у више организациске облике који су у стању да се супротставе противнику. Интересантан је и пример Немачке у току Другог светског рата, која је радила обратно. Наиме, она је рат отпочела као најсавременија армија тога времена, а уколико је рат дуже трајао, све више је користила импровизацију (у већини случајева врло успешно — посматрајући сваки такав подухват независно од коначног успеха) успевајући на тај начин да одложи свој пораз, али не и да добије рат. Тако је, на пример, Рур „чудом од импровизације“ превазишао, крајем 1944, своју ранију кулминациону тачку у производњи авиона и тенкова.⁵⁾ Због своје претеране самоуверености нацисти су прецењивали вредност импровизације. То се најбоље види из њихове намере да продуже рат и после слома своје армије на фронту, покушавајући да свој проређени Источни фронт „закрепе“ импровизованим јединицама фолксштурма, а да атлантску обалу и утврђења на њој поседну сличним јединицама фолксгренадира.

Као што смо видели, импровизацији се најчешће прибегава ради парирања изненађења, али да би она дала жељене резултате и при њеној примени такође је потребно обезбедити изненађење. За ово има пуно интересантних примера у нашем НОР-у. Тако су наше јединице (нарочито 1941 и 1942), поред плена — који је био главни извор снабдевања, користиле и оружје које се правило у примитивним партизанским радионицама (иако је оно понекад по својој техници пре одговарало рату из 18 или 19 века), али им је оно омогућило да постигну многе завидне успехе.⁶⁾ Мада технички несавршено, ово је оружје код непријатеља стварало изненађење, па је зато и давало добре резултате. На пример, чувши пуцањ топа и видећи експлозије његових „граната“, непријатељ је доносио погрешне закључке: „На Банији и према Глини, побуњеници употребљавају самостреле који потсећају на топове. Претпоставити је да су то оружје добили преко авиона, који се вероватно спуштају у рејону Петрове Горе“ — каже се у једном домобранском извештају, а уствари то су били партизански импровизовани „топови“.

Међутим, ако импровизација дође без изненађења, она може изазвати не само презрив и сажалив потсмех противника, већ исто тако и свога људства.⁶⁾ Ово долази отуда што је импровизација сама по себи слабија од одговарајућих средстава и поступака, и да би се изравнала са њима или их и превазишла, неопходно је да се употреби са изненађењем. Али како је онај који у датом моменту не употребљава импровизацију редовно у могућности да се прибере и искористи своје предности, то је неопходно да поред изненађења импровизација буде и целисходно употребљена. У томе, а нарочито у погледу спретности и разноликости примене и уочавању која ће врста импровизације моћи највише да да у одговарајућој ситуацији, наше су јединице биле више

⁵⁾ Д.Пленча, *Оружје из партизанских радионица у Војном музеју ЈНА*, „Весник“, I, 1954, стр. 165—193.

⁶⁾ Реч је о адаптацији пољских топова 80 мм М 5/8 у ПА топове у б. Ј. В. генерал-мајор Б. Обрадовић, *ПАО бивше Југославије*, „Арт. гласник“, 3/52, стр. 39.

него мајстори у односу на непријатеља. Тако, наше радионице оружја (којих је било до капитулације Италије 123⁷⁾) нису оријентисале своју производњу на топове и остало технички сложено ватрено оружје (чија је производња била више епизодног карактера), већ на средства која се лако праве а дају велике резултате, као што су: ручне бомбе, мине и остали прибори неопходни диверзантима. „Може се претпоставити да су се за диверзантске акције користили производи партизанских радионица готово за 90% ...“⁸⁾, а до октобра 1942, на пример, Илија „Громовник“⁹⁾ уништио је око 70 фашистичких возова минама које је правио од неексплодираних авионских бомби бачених из Павелићевих авиона.¹⁰⁾ Говорећи о великим губицима сила Осовине на Југословенском фронту, један француски писац¹¹⁾ истиче значај саботаже и рушења услед чега је „после 1943 нормалан капацитет ранијих југословенских железница сведен на 15%“. Неоспорно је да су наши диверзанти и њихове рукотворине овоме највише допринели.

Да се не би добио утисак да ће импровизацију користити само слабија страна, осврнућу се и на Америчку армију у току Другог светског рата која, мада је била одлично опремљена и имала оперативнo-стратегичку иницијативу, ипак није могла избећи импровизације, јер и поред најтемељитијег планирања у рату није могуће све предвидети. Тако, на пример, генерал Бредли, одајући признање шефу позадинске службе 2 корпуса при искрцавању код Орана, каже да се пуковник Роберт Вилсон истакао „способношћу за импровизацију коју је показао у савлађивању озбиљних ограничења у средствима која су угрожавала ову операцију“.¹²⁾ Или, поред стечених искустава у Африци и предузетих мера за отклањање свих евентуалности, Американци су у Јужној Италији, натерани створом земљишта, морали импровизовати неку врсту коњице. Ево како су те јединице, по речима генерала Патона, изгледале: „Наши су људи јахали на свему што су могли да нађу — на мазгама, магарићима, а понекад и на јунадима. Седла су била домаће израде или заплењена италијанска опрема, или просто сламарице“.¹³⁾ Мада су ове јединице изгледале више него импровизоване, за њих генерал Патон нигде није рекао ма и једну реч омаловажавања, иако се, вероватно, трудио да их што пре замени својим моторизованим јединицама. Сличних случајева је било и код Британске армије, која је користила импровизације и у циљу обезбеђења бољег снабдевања. Тако, на пример, у борбама код Камижена у Италији 1943, 10 британски корпус из 5 армије морао је оставити своја моторна возила и за преношење хране и муниције користити извештан број

⁷⁾ Д. Пленча, *Оружје из партизанских радионица у Војном музеју ЈНА*, „Весник“, I, 1954, стр. 193.

⁸⁾ Исто.

⁹⁾ Народни херој генерал-мајор Илија Хариш.

¹⁰⁾ В. Дедијер, *Дневник*, „Југословенска књига“, 1951, стр. 239.

¹¹⁾ Потпуковник Габриел Боне у свом чланку *Рат и техника*, „Војно дело“, 9/54, стр. 75.

¹²⁾ О. Бредли, *Успомене једног војника*, ВИЗ „Војно дело“, 1954, стр. 86.

¹³⁾ Патон, *Рат каквог сам ја видео*, ВИЗ „Војно дело“, 1953, стр. 100.

пешадских батаљона. Доцније, при нападу Савезника на „Зимску линију“, веома много су коришћене набрзину прикупљене мазге.

У изнетим примерима импровизација се појављивала као нешто што је замењивало одговарајуће мере или средства. Међутим, у многим случајевима она се јављала као најпогодније и незаменљиво средство које је апсолутно задовољавало у тој ситуацији тако да није требало стварати посебна средства ради њене замене, мада би се, изоловано посматрана, могла сматрати као одраз слабости и неопремљености. Ово се најбоље може видети из неких примера форсирања река у Другом светском рату. Тако, например, при форсирању Рајне марта 1945 од стране Американаца, огромна количина материјала за форсирање, која је била импозантна и на први поглед уливала поверење у брзо савлађивање реке, деловала је као кочница.¹⁴⁾ Међутим, Руси су при форсирању река (а нарочито Дњепра), служећи се технички слабијим материјалом и приручним средствима (што је у односу на амерички материјал било импровизација), далеко брже и лакше савлађивали водене препреке но Американци. Неоспорно је да су Руси овом приликом морали поднети и веће жртве при самом прелажењу реке, али, гледајући операцију у целини и постигнуте резултате, те су жртве биле мање но да се чекало на оностраној обали док не стигне сав материјал за форсирање, јер би у том случају отпало изненађење, пошто и противник не би седео на другој обали скрштених руку. Захваљујући импровизацији, по речима пуковника Маршала, логистика пред Совјете није никада постављала сложене проблеме¹⁵⁾ — углавном зато што Црвена армија није имала гломазне јединице за снабдевање и оправку, већ се умногоме користила приручним материјалом.

У историји је било више примера да су поједине армије (нарочито кад су у питању земље које не располажу јаким финансиским средствима и индустријом) морале током целог рата користити импровизацију, иако су биле у стању да правовремено сагледају која одговарајућа средства треба применити. Тако је, например, било неоспорно да би Грци приликом изградње „Метакасове линије“ знали да искористе све што је у то време техника могла да пружи сталној фортификацији, али они за овакву „раскош“ нису имали средстава, већ су са пуно успеха прибегавали импровизацији (користили застареле арт. гранате за пт мине, а за противдесантне препреке гомиле камења и земљиште избраздано плуговима, објекте наоружавали застарелим наоружањем, итд.). Но, „И поред свега . . . Утврђења Метакасове линије . . . била су, по немачком мишљењу, боља, веће одбранбене способности и економичнија од оних на Мажино-линији“.¹⁶⁾ Сличан случај је био и код наших јединица током НОР-а које су, и поред тога што

¹⁴⁾ Роцков-Смоле, *Форсирање великих река*, ВИЗ „Војно дело“, 1952, стр. 162.

¹⁵⁾ Маршал, *Оптерећење војника и покретљивост*, ВИЗ „Војно дело“, 1951, стр. 75—78.

¹⁶⁾ Потпуковник Ф. Смоле, *Метакасова линија*, „Војни гласник“, 4/56, стр. 65.

су сваким даном прерастале у нове и савршеније организациске облике, ипак до краја рата широко користиле импровизације. Тако је 1943, захваљујући импровизованом мосту на Неретви, спасено 25.000 бораца, а 1945 импровизовани понтонски мост на Драви олакшао је предузимање офанзивних дејстава. Исто тако је поучан пример наше Ратне морнарице, која је, мада састављена углавном од рибарских бродова, одиграла велику улогу не само у снабдевању наших јединица, већ и у операцијама за ослобођење острва.

Најзад, импровизација је често омогућавала даље успешно вођење рата у случајевима када је долазило до застоја у операцијама услед тога што дотадања борбена средства нису више била у стању да испуњавају задатке који су се пред њих постављали. Тако, на пример, при нападима на насељена места у току 1941 и 1942 наши борци су постизали успехе поглавито ручним наоружањем. Међутим, то није било могуће 1943 када је непријатељ усавршио своју одбрану. Требало је употребити ефикасније наоружање, али партизани нису могли своје захтеве у том погледу постављати индустрији, већ су се морали ослоњити на импровизацију: „Из заједничког напора руководиоца свих степена, пронађен је у току 1943, низ средстава за успешну борбу против непријатеља. Међу најкарактеристичније спадају свакако: „Славонски пламенобацач“, „четвороножни чистач мина“, „партизанска чарапа“ и „Хрватове кугле““.¹⁷⁾ Међутим, и земље које су имале моћну индустрију прибегавале су импровизацији, јер док се нова средства не остваре треба да прође драгоцено време, а рат тражи тренутно реаговање. Зато су, на пример, Савезници за време битке за Атлантук претворили велики број својих трговачких бродова у импровизоване носаче авиона.¹⁸⁾

Иако су примери који се односе на коришћење импровизације у погледу материјала и средстава ратне технике изразитији, ипак, како је то у почетку чланка речено, импровизацију врло често сусрећемо и у појединим тактичко-оперативним поступцима. Познато је да се свака борбена акција, зависно од услова, мање или више планира, али исто тако је познат и низ примера у историји ратова да се бој одиграо по некој трећој, непланираној варијанти, где је успеху много допринела примена импровизације у најширем обиму. Тако је, на пример, Српска врховна команда 1912 предвиђала одлучну битку са тур-

¹⁷⁾ Вицеадмирал М. Јерковић, *Борбе у Славонији за вријеме Четврте и Пете непријатељске офанзиве*, ВИИ ЈА, 1951, стр. 43—44.

¹⁸⁾ М. Шасен, *Историја Другог светског рата*, ВИЗ „Војно дело“, 1955, стр. 234.

ском Вардарском армијом на Овчем Пољу и према томе извршила организацију и припреме, а она се, као што знамо, одиграла код Куманова. Успеху постигнутом у овој бици много је допринела способност старешинског кадра српске војске за импровизацију. Иако се за једина тактичка и оперативна решења у неподвижној ситуацији, до којих долази после свестране процене одређене ситуације, не би могло рећи да редовно претстављају импровизацију, ипак је чињеница да успешно спровођење у живот оваквих решења захтева од извршиоца брз рад и способност за импровизацију. Исто тако је чињеница да се и код благовремено планираних дејстава, а нарочито кад је у питању борба у дубини положаја, коју најчешће карактерише неизвесност, неће моћи све одвијати по плану и да ће извршиоци наићи на многе неподвижене препреке за чије ће савлађивање морати користити импровизацију. У маневарском рату, у коме се ситуација веома брзо мења, неподвижног ће бити врло много, а реаговање мора бити тренутно, те ће и импровизација наћи широку примену. Међутим, и у позицијском рату, у коме се операције карактеришу масом материјала и темељним планирањем, често ће бити места и за импровизацију. Као пример могу послужити наше јединице које су организујући 1943 позицијску одбрану примењивале импровизацију у најширем обиму (6 дивизија источно од Грачаца, 5 дивизија источно од Б. Петровца, 7 дивизија са још две бригаде ка правцу Бугојно — Прозор, 13 дивизија у Г. Котару).

Најзад, поред набројаних услова, за успех импровизације је важно да онај који импровизује мора веровати у успех, а за то је, пре свега, неопходно да зна зашто се бори. Карађорђе је отпочео Први српски устанак дрвеним топом, а партизани у НОР-у су користили чак и таква средства чија је употреба понекад тражила и више од хероизма. Тако су, на пример, наши борци у борби против непријатељских тенкова користили и обично коље којим су скидали гусенице тенка, мада су свој успех понекад плаћали животом.¹⁹⁾ Ако борци не располажу оваквим квалитетима, немогуће је од њих створити добре импровизоване јединице. Као пример за ово може послужити слаб квалитет квислиншких јединица које су стварали Немци као своје помоћне формације (четници, белогардејци, сеоске страже и сл.). Ово у далеко већој мери важи и за руководство, које мора бити мајстор при брзом стварању јединица, имајући стално пред очима потребу за њиховим прерастањем из првих грубих организациских оквира у више.

¹⁹⁾ В. Дедијер, *Дневник*, „Југословенска књига“, 1951, стр. 235 и 415.

При овоме је потребно прећи што пре на стварање једног чврстог језгра на које би се могле угледати и ослањати остале јединице које још нису постигле такав квалитет. Оправданост оваквог рада потврдили су резултати које је остварило наше руководство од 1941 до 1945. Међутим, овако није радио чувени генерал Бем у борбама средином 19 века, па је „његова импровизована армија сигурно ишчезавала као сан при првом озбиљнијем поразу“.²⁰⁾

Најзад би требало подвући да импровизатор мора бити веома опрезан и да никако не сме ићи у хазардерство, јер су у том случају последице најчешће поражавајуће и могу довести до губљења вере у корист од примене импровизације уопште. У овом смислу поучан је недовољно припремљени импровизовани прелаз Саве код Чеврртије 1914 од стране Српске војске чије су последице познате. Такође се при импровизовању не сме ићи у фанатизам који безобзирно жртвује људе (на пример, употреба авиона са пилотима самоубицама код Јапанаца). Зато импровизатор мора добро да зна кад може импровизацију користити и у којим размерама, јер ако је злоупотреби, доћи ће у сукоб са истином коју нам је оставио В. Иго: „Ко сувише импровизује глупаво испражњује духовитост“.

Имајући све ово у виду неће бити тешко одредити право место примени импровизације која је одувек претстављала неминовност у рату, а није била само одраз слабости, неспособности и неприпремљености.

²⁰⁾ Енгелс, *Изабрана војна дела*, ВИЗ ЈНА, 1953, стр. 376.